

Vrienden en vriendinnen,

Begin juni 2021 verscheen mijn boek over *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het Interbellum*. Het telt zestien hoofdstukken, een inleiding en een terugblik, 448 bladzijden en bijna 1500 voetnoten. Ruim een half jaar later, 6 december j.l., zat ik om de tafel met de (protestantse) bisschop van Budapest om te spreken over een Hongaarse vertaling van mijn boek. Als corona of Orbán geen roet in het eten gooien, zal het boek eind van dit jaar verschijnen in het Hongaars, op kosten van de bisschop. Deze bedragen zo'n 10.000 euro. Dat is, zeker voor Hongaren, veel geld. Ik ervaar het als een waardering van Hongaarse zijde voor mijn werk, dat een belangrijk thema uit de Hongaarse geschiedenis beschrijft, namelijk de zogenaamd kindertrein-actie uit de jaren twintig van de vorige eeuw en de gevolgen daarvan. Tussen 1920 en 1930 kwamen ruim 28.000 Hongaarse kinderen naar Nederland om bij te komen van alle oorlogs- en revolutie-ellende en om aan te sterken.

Ik wil over het tot stand komen van dit boek iets vertellen aan de hand van een paar vragen die me in de loop van de laatste maanden werden gesteld.

Hoe kom je tot zo'n onderzoek?

Vanaf de doctoraalfase van mijn studie heb ik me toegelegd op de geschiedenis van kerk en theologie in Nederland. Zelden of nooit kwam ik in het buitenland. Alleen met Karel Claassen ben ik, ruim een half jaar na mijn herseninfarct in 2010, een keer naar Freyburg gereisd om daar naspeuringen te doen in het universiteitsarchief in verband met een Nederlandse promovenda van Martin Heidegger, een befaamde Duitse filosoof. Maar overigens kon ik al mijn onderzoek vanuit Nederland doen.

Nu echter bracht het onderzoek me naar Hongarije. Niet één keer, maar zo'n twintig keer gedurende de laatste vijf jaar. In een archief in Budapest lagen namelijk een tiental brieven van Abraham Kuiper en zo'n vierhonderd brieven van zijn dochters aan een Hongaarse theoloog, Jenő Sebestyén. De Vrije Universiteit vroeg me daarvan scans te maken. Abraham Kuiper was, zoals u ongetwijfeld allemaal weet, de stichter van deze universiteit. Vandaar de belangstelling voor deze brieven. Maar er was in dat archief nog veel meer dat de moeite waard was. Uiteindelijk maakte ik 5000 foto's van 1300 brieven, ik heb ze geordend, en een collega-vrijwilliger heeft ze digitaal bewerkt en geschikt gemaakt om digitaal te raadplegen.

Genoemde theoloog, die in Utrecht had gestudeerd, correspondeerde met zo'n tachtig Nederlanders, onder wie ook minister-president Hendrikus Colijn. Dat archief bleek een ware Fundgrube te zijn voor kennis van de Nederlandse-Hongaarse betrekkingen gedurende het interbellum.

In april 2016 meldde ik me in Budapest bij het archief van de gereformeerde Károli Gáspár Universiteit. Niet om een boek te schrijven. Ik ging om scans te maken en ben daar een kleine twee jaar mee bezig geweest. Ondertussen echter kon ik het niet laten af en toe een blik op de inhoud van die brieven te werpen en me in de geschiedenis van Hongarije te verdiepen. Gaandeweg rezen er allerlei vragen die beantwoord wilden worden. Ik begon met de simpele vraag: Wat is er over die dochters van Kuyper eigenlijk bekend? Heel weinig, zo bleek.

Henriëtte en Johanna, de twee oudste dochters van Kuyper waren in 1916 vrijwilliger in een Nederlands veldhospitaal dat in Budapest werd georganiseerd. Daar leerden ze de eerdergenoemde Hongaarse theoloog kennen. Dat wisten we in Nederland wel, want Henriëtte Kuyper heeft over haar ervaringen een boek geschreven dat eerst in de vorm van zo'n 30 artikelen in een protestants weekblad gepubliceerd werd. Maar wat erin dat boek staat, kon niemand mij vertellen. Wie leest er tegenwoordig nog het werk van Henriëtte Kuyper? Een uitnodiging om zelf aan het werk te gaan. Ik schreef een artikel over haar.

Nog raadselachtiger was de vraag waarom de jongste dochter van Kuyper, Catharina, in Hongarije geëerd werd met een geschilderd portret in 1926 en tien jaar later met een buste. Beide, schilderij en buste, vervaardigd door gerenommeerde Hongaarse kunstenaars, beide op verzoek van de Hongaarse overheid. Hiervan wist niemand, en niemand had ooit onderzoek naar haar gedaan. Ook dit voelde als een uitnodiging om zelf aan het werk te gaan. De jongste dochter van Kuyper, zo bleek me, kreeg de Hongaarse erkenning onder meer voor haar werk in de kindergaardekeuken die zij in de jaren 1920-1923 in Budapest organiseerde. Later was ze nauw betrokken bij de stichting van een school met den Bijbel in Budapest. Ook over haar schreef ik een artikel.

Met dat soort nieuwsgierige vragen begint, in ieder geval in mijn vak, eigenlijk al mijn onderzoek. Niet met een concreet plan voor een boek, maar met een onweerstaanbare nieuwsgierigheid naar onbekend land. Eerst is daar de bibliografische vraag: Wat is er over dit onderwerp al geschreven? In dit geval: helemaal niets. En dan volgt voor mij altijd direct de

vraag: wat rest er nog aan archivalia? In dit geval: veel meer dan algemeen bekend was. Zo'n archief lijkt op een kluwen wol die uitnodigend ligt te wachten op iemand die de kluwen ontrafelt en de wol gebruikt om er een wandtapijt van te maken. Dat heb ik gedaan met dat archief in Budapest, aangevuld met allerlei ander archiefonderzoek, zowel in Hongarije als in Nederland. Vaak begin ik met één of meerdere kleine artikelen, om dan gaandeweg een idee voor een boek te krijgen. Toen het archiefwerk in Budapest na twee jaar was afgerond, waren er drie artikelen verschenen en stonden er twee in de stijgers. Het werd tijd om al dit materiaal samen te voegen. Toen ontstond het plan voor een boek.

Op het wanttapijt zijn drie verschillende delen goed te onderscheiden: een inleiding, onder meer over de relatie tussen Nederland en Hongarije na de Reformatie, over de geschiedenis van Hongarije vanaf 1867 en over de kerkelijke situatie in Hongarije. Daarna komt het hoofddeel, het deel over de kindertreinen. Om vervolgens in te gaan op de gevolgen van die kindertreinen op cultureel gebied. Waarbij ik me, conform mijn basisopleiding, beperkt heb tot de gevolgen voor kerk en theologie. Een tweetalige literatuurhistorica zal nog een boek schrijven over de gevolgen van de kindertreinen voor de literatuur, de kinderboeken en de wederzijdse vertalingen.

Was het geen bezwaar dat ik geen Hongaars sprak?

Ik spreek geen Hongaars en kan het niet lezen ook. Dat was inderdaad een probleem. Niet voortdurend, maar soms. Ik deed drie dingen: ik nam privéles Hongaars, twee jaar lang, om de week, ik zocht fondsen die wilden bijdragen aan de vertaling van enkele basale Hongaarse artikelen over dit thema, en ik maakte kennis met Hongaarse geleerden die zich ook met de relatie Nederland-Hongarije bezighielden.

Wat betreft de Hongaarse les: ik maakte me enkele basisbeginselen van het Hongaars eigen, maar het is een taal die niet verwant is met enige andere Europese taal. Er zijn absoluut geen aanknopingspunten in de structuur van de taal, de grammatica of de woordenschat. Dit laatste op enkele tientallen leenwoorden na, veelal uit het Engels en veelal samenhangend met de technologische vooruitgang. Ik ben er na twee jaar mee gestopt.

Het tweede dat ik deed was dat ik fondsen zocht om enkele stukken te laten vertalen. Het Abraham Kuiper fonds – ARP-kapitaal dat buiten de fusie met het CDA was gehouden en bestemd werd om het eigen erfgoed te bestuderen – was bereid een bijdrage te leveren, en ik vond een professionele vertaalster, Rebekka Hermán, die ettelijke fundamentele artikelen voor mij heeft vertaald. Toen de bodem van deze oorlogskas in zicht leek te komen, ben ik

overgestapt op Hongaarse studenten die Nederlands studeerden. Dat kan in Hongarije aan drie verschillende universiteiten. Ik heb dankbaar van hun kennis gebruik gemaakt, en, als ik twijfelde aan de vertaling, belde ik Rebekka Hermán of een Hongaarse collega.

Tevens maakte ik kennis met Hongaarse collegae die zich ook met het thema Nederland-Hongarije bezighouden. Vooral de kennismaking met de literatuurhistorica, dr. Orsolya Réthelyi, werkzaam als hoofd van de vakgroep Neerlandistiek aan ELTE, de universiteit van Budapest, Eötvös Loránd Universiteit, was buitengewoon vruchtbaar. We hadden daarbij het gemak van een heldere taakverdeling: ik deed het onderzoek in de Nederlandse bronnen en schreef daarmee in feite een belangrijk deel van het verhaal over de kindertreinen, zij keek naar de reactie op al deze ‘goedheid’ naar de reacties in Hongarije, ze keek naar de literaire gevolgen, naar de effecten op de kinderen, zij had contact met de nazaten, zij had de noodzakelijke contacten in Hongarije, ze heeft als meezer en vraagbaak mij voor allerlei misstappen behoedt. Deze samenwerking leidde tot een groot congres in Kampen, twee jaar geleden, een boek over de Hongaarse kindertreinen, een tentoonstellingscatalogus, en ook voor dit boek bleek die samenwerking buitengewoon nuttig.

Dat neemt niet weg dat ik in dit boek de relatie tussen Nederlandse en Hongaarse protestanten vanuit het Nederlands perspectief beschrijf. Het gros van de bronnen is namelijk van Nederlandse hand en kijkt met Nederlandse ogen. De taalgrens vormt daarom de grens van dit historisch onderzoek, ook al bleek het noodzakelijk nu en dan een blik over de grens te werpen om te begrijpen wat zich in Nederland op dit gebied afspeelde. Daarmee nodigt deze studie Hongaarse collegae uit ditzelfde onderzoek vanuit Hongaars perspectief ter hand te nemen.

Wat voegt dit boek toe?

Totdat mijn Hongaarse collegae Réthelyi, G. Puzstai en ik vorig jaar onze congresbundel 2018 presenteerden, *De Hongaarse kindertreinen. Een levende brug tussen Hongarije, Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog* (Hilversum 2020), was er nauwelijks over dit onderwerp geschreven. Het is een verhaal dat voortleefde bij de nazaten van de kindertreinkinderen, een verhaal dat in Hongarije een paar keer in een essay-achtig artikel of een doctoraalscriptie aan de orde was gesteld. In Nederland is er een website over immigratie door de eeuwen heen waar iets over deze kinderen te vinden is, een Tilburgse hoogleraar schreef over het werk van de katholieke charitas een dik boek waar een paar bladzijden over de Hongaarse kindertreinen besteed werden, en een Leidse student geschiedenis schreef een

zeer degelijke scriptie over de kinderen die naar Leiden kwamen. Maar overigens is dit thema zo goed als vergeten. Niet alleen in Hongarije, waar het voor de ‘Wende’ natuurlijk verdacht was als je je met dit soort subversieve zaken bezighield. Maar ook in Nederland. Het is in feite een vergeten hoofdstuk uit onze vaderlandse geschiedenis.

Deze blinde vlek is verbijsterend. Want het om de grootste charitatieve actie van voor de Tweede Wereldoorlog gaat. Ik noemde reeds het getal van 28.000 Hongaarse kinderen. Maar tellen we daar ook de Duitse en Oostenrijkse kinderen bij die in diezelfde tijd naar Nederland kwamen, dan komen we op een aantal van 94.000, misschien wel 100.000 kinderen die in de twintiger jaren tijdelijk in Nederland te gast waren. Dus gevraagd wat dit onderzoek toevoegt, luidt het antwoord dat alles in mijn onderzoek nieuw is. Mijn collega en ik hebben dit thema opnieuw op de kaart gezet. Deze kindertrein actie is bij mijn weten de grootste humanitaire actie van voor de Tweede Wereldoorlog geweest. En toch was er nauwelijks serieuze aandacht aan besteed. Kenners van Nederland en Hongarije noemen het daarom grensverleggend en baanbrekend. En ik zal hen natuurlijk niet bestrijden.

Op zich is het oordeel over mijn boek niet verrassend voor wie mijn voorkeuren kent. Een belangrijk deel van mijn historisch werk betreft onderzoek op onontgonnen terrein, steunend op degelijk archiefwerk waaronder vaak nieuw opgespoorde archieven. Als je zo te werk gaat, vind je altijd mooie, nieuwe zaken. Zo heb ik het ambacht geleerd van mijn promotor en enkele oudere tijdgenoten. Je moet daar de tijd voor hebben, de ruimte, en de goesting ook. En daar zit wel een knoop.

Veel onderzoekers die aan een universiteit werken staan onder een te grote druk om toch maar vooral te publiceren. Om het wat gechargeerd te zeggen: er wordt geteld wat je gepubliceerd hebt, niet gewogen, en dat heeft vervelende gevolgen: het is slecht voor het onderzoek. Ik kwam daarvan opmerkelijke voorbeelden tegen. Het is een teken van een veranderende wereld. Mijn kleindochter groeit uit haar schoenen, ik groei uit de tijd.

Mede daarom ben ik blij dat ik niet aan de universiteit ben terecht gekomen. Ik behoef niemand iets te bewijzen en ben helemaal vrij om te doen en laten wat ik wil. Ik ben wat dat betreft een bevoorrecht mens. Ik heb wel last, althans volgens mijn psychiater, van een sadistisch superego, waardoor ik soms moeite heb mijn eigen werk op voldoende waarde te schatten. Ik vertaal dat met de term perfectionisme. Het moet wel goed zijn, perfect zelfs, maar er is geen boek dat aan die norm voldoet. Ook aan dit boek kleven onvolkomenheden: punten en komma's, om het zo maar samen te vatten.

En nu?

Het verschijnen van een boek leidt bij mij tot een proces dat wellicht het beste omschreven kan worden als een rouwproces. Je trekt jaren met deze je geliefde op, dan vindt er een bevruchting plaats, er groeit nieuw leven. De laatste maanden zijn het zwaarst: het boek moet klaargemaakt worden voor de drukker. Op een bepaald moment is het er. Dan is het feest. Vreugde. Maar ook huiver om het boek ter hand te nemen. Want ik weet inmiddels hoe het gaat: ik sla het boek open, en het eerste wat ik zie is een fout. Een van mijn collega's vertelde eens dat hij een nieuw boek graag ter hand nam, maar zodra hij de eerste fout heeft gevonden, zette hij het in de kast om het nooit meer in te kijken. Ik herken dat, maar heb wat meer tijd voor nodig alvorens ik het boek definitief in de kast kan zetten. Het besluit van de bisschop van Budapest om het boek te laten vertalen werkte bevrijdend en genezend en kan gezien worden als de afsluiting van dit proces. Als zelfs de Hongaren het een goed boek vinden, dan mag ik tevreden zijn met het resultaat.

Ondertussen heb ik me geworpen op de losse eindjes van het onderzoek: een grote tentoonstelling in het Historisch Museum van Budapest, samengesteld door mijn collega Réthelyi. Ik verzamelde slechts wat stukken in Nederland en zorgde ervoor dat ze naar Budapest vervoerd konden worden. Daarnaast schreef ik als uitvloeisel van dit onderzoek een artikel over eenheid en verscheidenheid onder de Nederlandse gereformeerden voor een bundel van de Theologische Universiteit Kampen, en ik hielp een collega met het persklaar maken van de vertaling van een Hongaars boek. Ik heb dus niet stil gezeten.

Desondanks voelt het toch een beetje leeg. Marjanne troost me met haar ervaring dat zich in mijn leven altijd weer een nieuw thema aandient waar ik me op stort. Vooralsnog beperk ik me tot het samenstellen van een inventaris van enkele archieven die onlangs aan de VU geschonken zijn. Ook lees ik af en toe een boek, gewoon voor mijn plezier. Op dit moment is dat de biografie van Van Stripriaan over Willem de Zwijger, een mooie, leesbare en degelijk onderbouwde studie die ik iedereen kan aanbevelen. Wel heb ik af en toe het gevoel dat de vader des vaderlands erg veel op Rutte lijkt. Een overlever in talloze hachelijke situaties, een leerling van Machiavelli. Dat brengt me tot de filosofische vraag of we het verleden wel kunnen kennen. Maar daarover een andere keer.

Maarten J. Aalders

Rotary lezing 10 januari 2022

